

Wie dit boek leest alsof de feiten spreken, zal zich makkelijk laten overtuigen. Maar het Concept, de uitwerking daarvan en de hantering van de bronnen roepen bedenkingen op. De these zelf, de populariteit tussen het lage peil van verzorging dat de samenleving bood en de solidariteit van de familie die het vacuüm vulde, wordt meer geponereerd dan aangetoond. Kooijmans doet namelijk geen poging met feiten en analyses aan te tonen dat de samenleving inderdaad geen ondersteunende rol vervulde. Het boek speelt zich min of meer af in een institutioneel nergensland. Zo gaat hij eraan voorbij dat 'vriendschap' meer was dan solidariteit in familieverband. Instituties als kerk, schutterij, gilden en buurtorganisaties stelden zich uitdrukkelijk ten doel de vriendschap, in de betekenis van vrede, eensgezindheid en onderlinge steun, te bevorderen. De familie was slechts één van de maatschappelijke eenheden waarbij het individu zich kon aansluiten. Ook al speelde de familie in vroegkapitalistische ondernemingen een grote rol, de ondernemer bediende zich om risico's te dempen van buitenlandse handelsagenten ging af op prijscouranten en sloot assurantiepolissen af. Of in de familie-correspondentie de 'insiders' in de familie de boventoon voerden, terwijl zij die zich onttrokken aan het systeem of gewoonweg de kans niet hadden daaraan deel te nemen, buiten het blikveld blijven, is een niet aangeroerde vraag. Met deze uitwerking van zijn concept doet Kooijman het voorkomen alsof de Republiek een familiale samenleving was. Dat hoeft nog geen tekortkorting van het boek te worden genoemd: iedere onderzoeker moet zich beperkingen opleggen. Er zou echter veel gewonnen zijn geweest als de schrijver zijn these meer had geïllustreerd, zijn keuzes had verantwoord en zijn bronnengebruik had toegelicht. Op deze wijze neemt de lezer kennis van slechts één zijde van de vraagstelling.

Maar in die eenzijdigheid ligt ook de kracht van dit boek. Vooral demografisch en economisch historici hebben de Republiek voorgesteld als een moderne individu-gerichte samenleving. De geringe omvang van het huishouden en de afwezigheid van inwoning door verwanten, de aanzienlijke differentiatie van de beroepsstructuur, de markteconomie, de verstedelijking en de migratie zijn indicatoren voor deze visie geweest. Deze heeft in het grote boek van De Vries en Van der Woude zijn neerslag gevonden in de metafoor van de *homo economicus*, de rationeel handelende, door economische overwegingen voortgedreven, op basis van kennis en inzicht handelende mens. De laatste jaren is een aanvullend geluid te horen. In studies over schutterijen en gilden en in Van Deursens boek over het zeventiende-eeuwse Graft ligt de klemtoon op de onderlinge solidariteit van de mensen en op hun zoeken naar sociale verbanden. Luuc Kooijmans biedt ons de variant van die benadering voor de hogere sociale echelons. Zijn boek is een voorbeeld van een andere manier van aankijken tegen de sociale geschiedenis van de Republiek en daarom verplichte literatuur voor ieder die daar studie van wil maken.

D. Haks

W. Fritschy, Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden, I, Overijssel (1604-1795) (Rijks geschiedkundige publicatie. Kleine serie LXXXVI; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1996, xii + 368 blz., ISBN 90 5216 088 0).

Sinds 1990 rekent het Instituut voor Nederlandse geschiedenis het tot zijn taak de belangrijkste gegevens betreffende de gewestelijke overheidsfinanciën van vóór 1795 te ontsluiten. De financiële bronnen, die als onderdeel van de generaliteits- en gewestelijke archieven zich in de rijksarchieven bevinden, bevatten een schat aan veelsoortige informatie. Het materiaal is echter weerbarstig en niet eenvoudig te interpreteren. Om er toch greep op te krijgen besloot het instituut orde te brengen in de cijfers.

De kern van het financieel archief van de vroegere gewesten was de jaarlijkse rekening van de ontvanger (of ontvangers). Daarbij hoorden als bijlagen betalingsopdrachten, kwitanties, schuldbekentenissen en dergelijke. Vaak ook maakten de ontvangers of hun klerken verzamelstaten om overzicht te houden over inkomsten en uitgaven. Dergelijke staten werden in Overijssel jaarlijks opgesteld ten behoeve van de landdag. Ze bevatten veel samengestelde gegevens; het totaalbedrag dat het gewest betaalde voor compagnieën te paard en te voet gedurende een jaar is op één bladzijde van zo'n staat terug te vinden. Deze jaarlijkse staten van inkomsten en uitgaven vormen de basis voor het werk dat de samenstelster potentiële gebruikers aanbiedt. Want dat is de bedoeling van de beoogde serie: reeksen cijfers aanbieden waaruit ontwikkelingen af te leiden zijn die weer aanleiding vormen voor het stellen van nieuwe vragen en het doen van nieuw onderzoek.

De verzamelde gegevens werden ingevoerd in drie elektronische gegevensbestanden met de namen 'post', 'bedrag' en 'noot'. Deze drie bestanden zijn bij het instituut gedeponereerd. De onderhavige uitgave in druk bevat een selectie en bewerking van de gegevens in deze bestanden. Na een uitgebreide en instructieve inleiding wordt eerst een overzicht van de totale inkomsten en uitgaven van Overijssel (in tabel en grafiek) geboden. Dan volgen als de drie hoofdbestanddelen: de middelen (inkomsten dus), de generale lasten en de provinciale lasten. Per bestanddeel treft men aan de verzamelposten, de postomschrijvingen en nadere uitsplitsingen en toelichtingen. Zo bevat tabel IH.2.1 onder andere de bedragen uit directe belastingen op onroerend goed gedurende de periode 1604-1795. In de tabellen III.3 worden deze posten nader omschreven: men leest er over de posten verponding, contributie en vuurstedegeld onder andere waar en wanneer ze voorkwamen, verhoogd of verlaagd werden en of Salland, Twente of Vollenhove van elkaar verschilden.

Het kost enige moeite en zeker tijd om de systematiek van het boek te doorgronden. Ontegengesteld is een geweldige hoeveelheid archiefmateriaal doorgeworsteld en geëxtraheerd. De toelichtingen bij de tabellen bevatten veel informatie, die — in een andere vorm — al bijna een monografie over de belastingheffing zou opleveren. Voor onze langzaam toeneemende kennis van de geschiedenis der Nederlandse overheidsfinanciën is het boek alleen al daarom van waarde. De belangrijkste vraag die de kritische lezer van het boek mag stellen, is echt wat kan ik met deze cijferreeksen? Lukt het inderdaad ontwikkelingen te signaleren?

De grootste verworvenheid van het boek (en het project) is dat wij eindelijk eens inzicht krijgen in de financiële huishouding van de gewesten ten tijde van de Republiek. Te lang en te vaak waren wij aangewezen op meningen en geschriften van tijdgenoten of algemene indrukken, zonder dat wij deze konden verifiëren. Thans liggen voor het gewest Overijssel de cijfers voor het oprapen. Laten we eens een paar eenvoudige vragen stellen.

Zijn de oorlogen waarin de Republiek verwickeld was, terug te vinden in de cijfers? Bezien we de (overigens niet complete) reeks van legerlasten (tabel IV.2.1), dan vallen opmerkelijk hogere lasten op rond 1666 (Tweede Engelse Oorlog), 1694-1697 (Negenjarige Oorlog), 1701-1713 (Spaanse Successie-oorlog) en 1747-1748 (inval van Frankrijk in de Republiek). Kwamen er dan ook meer middelen ter beschikking in deze perioden? Lezing van tabel III.2.1 bevestigt dat voor 1665, 1689-1721 en 1748. De vraag kan dus bevestigend beantwoord worden. Tegelijk vallen andere feiten op. In tijden van grote geldbehoefte maakten de Overijsselse bestuurders gebruik van leningen; vooral in 1665, 1701 en 1747-1748 is dat op te merken. Verkoop van bezittingen leverde de provincie niet veel op. De Liberale Gifte van 1747, de eenmalige 'vrijwillige' vermogensheffing, zorgde er evenwel voor dat de heffingen op vermogen en inkomsten in 1748 bijna een miljoen gulden oprachten in plaats van gemiddeld 40.000 gulden.

Zijn er ontwikkelingen te zien met betrekking tot de betaling van tractementen? De oorlogsja-

ren zijn logischerwijs weer te herkennen in de betaling van tractementen aan militairen (tabel IV.4.2b). Maar ook valt op dat het gewest vanaf 1689 de tractementen van kennelijk gevluchte Franse predikanten betaalt. Geleidelijk aan daalt het bedrag tot f1.000,- waarna de post in 1727 verdwenen is. Indexering van salarissen was een onbekend begrip, want de door het gewest betaalde tractementen van predikanten en schoolmeesters beliepen vanaf 1682 tot 1795 onveranderd 1.750 gulden.

Investeerde de provincie Overijssel in de infrastructuur? Bekend is dat andere gewesten in de achttiende eeuw de aanleg van kanalen stimuleerden en financierden. Is dat ook in de Overijsselse cijfers te achterhalen? Wanneer wij de provinciale lasten, opgenomen in tabel V.2.1 en V.3.1, beschouwen, vallen daarin geen posten of ontwikkelingen te constateren. De uitgaven, vooral gedaan voor het onderhoud en herstel van dijken en paalwerken, liggen tussen de 10.000 en 30.000 gulden per jaar. Alleen 1777 springt eruit met 172.000, maar dat zou dan zijn wegens de bouw van kribben en de aanbouw van een krib- en woonhuis van een magazijn. Kennelijk heeft Overijssel dus geen geld in haar infrastructuur gestoken.

De drie gegeven voorbeelden zijn slechts steekproefjes geweest om te zien of de cijferbronnen antwoord zouden kunnen geven op eenvoudige vragen. Duidelijk is in elk geval geworden dat zij bij historisch onderzoek van zeer diverse aard uitstekende diensten kunnen bewijzen. Daarmee lijkt de opzet van deze serie geslaagd.

P. Brood

E. Kolfin, *Van de slavenzweep en de muze. Twee eeuwen verbeelding van slavernij in Suriname* (Caribbean series XVII; Leiden: KITLV uitgeverij, 1997, 184 blz., f65,-, ISBN 90 6718 107 2).

'Westerse visies op exotische volken en hun gewoonten zeggen vaak meer over westerlingen zelf dan over de volken die men beschouwt'. Elmer Kolfin streeft naar een volledig overzicht en analyse van de verbeelding van twee eeuwen slavernij in Suriname. De onderzochte periode begint rond 1690 met de eerste afbeeldingen van Surinaamse slaven en eindigt rond 1863 met de afschaffing van de slavernij. Kolfin legt een verband met het heden door het belang dat hij hecht aan het blootleggen van de historische wortels van stereotypen 'die tot op de dag van vandaag standhouden'.

De auteur ziet zijn studie als een aanvulling op reeds verschenen onderzoek naar de beeldvorming over zwarten in de Lage Landen. Sommigen zien de verbeelding van slaven als onderdeel van de verbeelding van zwarten maar volgens de auteur hebben deze thema's niets met elkaar te maken. De slavenverbeelding ziet hij als een nieuw genre, dat eind zeventiende eeuw ontstaat in de vorm van illustraties in handleidingen voor planters.

Het onderzochte beeldmateriaal werd meestal gemaakt door niet-professionele kunstenaars die nooit in Suriname geweest waren. Het gaat grotendeels om grafiek die gebruikt werd als boekillustratie en er zijn slechts weinig olieverfschilderijen bij. De technische kwaliteit van de afbeeldingen vormde overigens geen criterium bij het onderzoek.

In de zeventiende en achttiende eeuw werden slaven vooral onpersoonlijk, zonder details afgebeeld; ze waren noodzakelijke productiefactor bij het werk op de vele plantages. Pas vanaf eind achttiende eeuw kwam er meer interesse voor hun persoonlijkheid; de afbeeldingen tonen meer etnografische elementen en laten meer van de sociale verhoudingen zien. Vanaf ongeveer 1800 werden de slaven ook als slachtoffer getoond van de slechte behandeling door hun eigenaren. Maar deze tekeningen geven eveneens een vertekend beeld: beïnvloed door het